

بررسی چهار شخصیت محوری در خمسه نظامی بر اساس الگوی انیاگرام

سمیرا سهرابی، محمدمیر عبیدی نیا*

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

سال هجدهم، شماره ششم، شهریور ۱۴۰۴، شماره پی در پی ۱۱۲، صص ۲۸۷-۳۰۶

<http://dx.doi.org/10.22034/bahareadab.2025.18.7886>

نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی

(بهار ادب سابق)

چکیده:

زمینه و هدف: انیاگرام یکی از الگوهای قابل توجه و حائز اهمیت در نقد روانشناسی نوین است که قادر است با کمک تیپهای شخصیتی نه‌گانه به تحلیل و بررسی ابعاد شخصیتی افراد بپردازد. هدف اصلی این مقاله بررسی واکاوی چهار شخصیت محوری در شعر نظامی بر اساس الگوی انیاگرام است.

روش مطالعه: در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی چهار شخصیت خسرو، مجنون، بهرام گور و اسکندر را در خمسه نظامی را با توجه به تیپهای شخصیتی انیاگرام بررسی نماییم.

یافته‌های پژوهش: یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در میان شخصیت‌های داستانی خمسه نظامی میتوان تیپهای مورد توجه در نظریه انیاگرام را تطبیق داد. قهرمانان خمسه نظامی ویژگیها و شاخصه‌های متفاوت روحی را در خود منعکس مینمایند. یکمک این نظریه لایه‌های درونی و پیچیده چهار شخصیت مهم و برجسته خمسه نظامی شامل خسرو، مجنون، بهرام گور و اسکندر واکاوی و تبیین شدند.

نتایج پژوهش: نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد شخصیت خسرو در تیپ هفتم، شخصیت مجنون در تیپ ششم، شخصیت بهرام گور در تیپ سوم، شخصیت اسکندر در تیپ یک قابل بررسی است. وجه غالب شخصیت خسرو خوشگذرانی، مجنون وفادار، بهرام گور خود شکوفا و کاردان و اسکندر بصورت اصلاحگرا به نمایش درآمده است.

تاریخ دریافت: ۰۸ فروردین ۱۴۰۴
تاریخ داوری: ۱۰ اردیبهشت ۱۴۰۴
تاریخ اصلاح: ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۴
تاریخ پذیرش: ۰۸ تیر ۱۴۰۴

کلمات کلیدی:

نظامی، انیاگرام، نقد روانشناسی، تیپ شخصیتی.

* نویسنده مسئول:

m.obaydinia@urmia.ac.ir

۳۲۷۵۲۷۴۰ (+۹۸ ۴۴)

ORIGINAL RESEARCH ARTICLE

Study of the Four Central Personalities in Khamseh Nizami Based on the Enneagram Model

S. Sohrabi, M.A. Obidinia*

Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 28 March 2025

Reviewed: 30 April 2025

Revised: 15 May 2025

Accepted: 29 June 2025

KEYWORDS

Military. Enneagram. Psychological criticism. Personality type.

*Corresponding Author

m.obaydinia@urmia.ac.ir

☎ (+98 44) 32752740

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: The Enneagram is one of the notable and important models in modern psychological criticism, which is able to analyze and examine the personality dimensions of individuals with the help of nine personality types. The main objective of this article is to study and analyze the four central personalities in Nizami's poetry based on the Enneagram model.

METHODOLOGY: In this study, using a descriptive-analytical method, we will study the four personalities of Khosrow, Majnun, Bahram Goor, and Iskander in Khamseh Nizami with respect to the personality types of the Enneagram.

FINDINGS: The research findings indicate that among the fictional characters of Khamseh Nizami, the types considered in the Enneagram theory can be adapted. The heroes of the military five reflect different spiritual characteristics and characteristics. With the help of this theory, the inner and complex layers of the four important and prominent personalities of the military five, including Khosrow, Majnun, Bahram Gour, and Iskander, were analyzed and explained.

CONCLUSION: The results of the research show that Khosrow's personality is in the seventh type, Majnun's personality is in the sixth type, Bahram Gour's personality is in the third type, and Iskander's personality is in the first type. The dominant aspect of Khosrow's personality is fun-loving, Majnun is loyal, Bahram Gour is self-sufficient and resourceful, and Iskander is shown as a reformer.

<http://dx.doi.org/10.22034/bahareadab.2025.18.7886>

NUMBER OF REFERENCES	NUMBER OF TABLES	NUMBER OF FIGURES
 18	 1	 1

مقدمه

یکی از حیطه‌های جدید نقد ادبی معاصر نقد روانشناختی است که با تکیه بر مبانی و اصول علم روانشناسی، ناقد میکوشد گرایشهای روانشناسانه در یک اثر هنری اعم از شعر، داستان و... را از منظر عوامل روحی و هیجانات و تیپ‌شناسی شخصیت با تکیه بر نقد روانشناسی واکاوی نماید. «اهمیت این قبیل مطالعات تا بدان اندازه است که بسیاری از روانکاوان یا منتقدان ادبی برای اثبات یافته‌های روانکاوی به شاهکارهای ادبی روی می‌آورند» (دشت ارژنه، ۱۳۹۰: ص ۲۳). نکته دیگر آنکه نباید فراموش کرد ادبیات و روان انسان با یکدیگر در پیوند تنگاتنگ قرار دارند و یکی از نشانه‌های این ارتباط عمیق، توجه به مسائل روحی و روانی انسان در آثار ادبی است. از جمله موضوعات بسیار مورد توجه در ادبیات و روانشناسی، مسأله «شخصیت» و «تیپ‌شناسی شخصیت» است. تیپ‌شناسی شخصیت که موضوع اصلی روانشناسی شخصیت^۱ را در بر میگیرد، به بررسی ابعاد و زوایای گوناگون شخصیت انسان میپردازد. «شخصیت یکی از عناصر اصلی داستان است و بدون حضور آن در داستان، هیچ حادثه و رخدادی برای خلق داستان حاصل نمیشود و خواننده با شناخت شخصیت‌های داستانی، میتواند با ایدئولوژی، احساسات و جهان‌بینی نویسنده آشنا گردد. «در این راه شخصیت‌شناسی بر اساس تیپ‌های گوناگون شناخت شخصیتها کمک بسیاری میکند و به این دلیل نویسندگان [و شاعران] به بعد روانشناسی شخصیتها در شخصیت‌پردازی توجه دارند» (علیزاده و دیگران، ۱۴۰۳: ص ۶۳). شخصیت‌شناسی بر طبق نظریه انیاگرام دانشی است که در چند دهه اخیر در علم روانشناسی مورد توجه قرار گرفت. «در مطرح کردن، گستردن و کشف زوایای پنهان نظریه روانشناسی انیاگرام جورج ایوانویچ گرجیف در اوایل قرن بیستم و نیز اسکار ایچازو در سال ۱۹۴۰ م نقش داشته‌اند، ولی اولین کسی که این نظریه را با تیپ‌های نه‌گانه شخصیت بشکل امروزی تدوین کرد، روانپزشکی بنام کلودیو نارنجو در سال ۱۹۷۰ م بود» (افضلی هرسینی و دیگران، ۱۴۰۳: ص ۳۴). بر اساس این نظریه، در مقام تمثیل، میتوان تیپ‌های شخصیتی را به نه اتفاق تشبیه کرد که زمانی که به دنیا می‌آییم بر حسب شرایط ژنتیکی، جسمی و محیطی درون یکی از آنها قرار میگیریم و در ابتدای جوانی، بالاخره بصورت دائمی ساکن یکی از این اتفاقها خواهیم شد (رک دقیقین، ۱۳۹۲: ص ۵۰). مسأله اصلی پژوهش در این مقاله آن است که ضمن معرفی نظریه انیاگرام، بتحلیل تیپ‌های شخصیتی بر اساس آن در کلیات خمسه نظامی بپردازیم و ضمن استخراج شواهد و تجزیه و تحلیل آنها، ویژگیهای نظریه انیاگرام را در شاخصترین قهرمانان خمسه نظامی تحلیل نماییم و به این پرسشها پاسخ دهیم که شخصیت‌های اصلی در منظومه نظامی بر اساس مدل انیاگرام چه صفات و ویژگیهایی دارند و کدام تیپ شخصیتی در وجود آنها غالب است؟

ضرورت و پیشینه پژوهش

پژوهشهایی که در زمینه نظریه روانشناسی انیاگرام و تحلیل تطبیقی آن با آثار ادبی صورت گرفته است چندان قابل توجه نیست و از میان پژوهشهای انجام شده بخش قابل توجهی نیز به بررسی رمانها و داستانهای عربی بزمیگردد، اما به هر ترتیب از میان کتب و مقالات معتبر و علمی منتشر شده تاکنون میتوان به اهم موارد زیر اشاره نمود:

سررشته داری در کتاب «انیاگرام: یا تیپ‌های نه‌گانه شخصیتها» ضمن توجه به آسیب‌شناسی تیپ‌های شخصیتی، نه تیپ شخصیت در نظریه انیاگرام را بصورت کامل مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. دقیقین در کتاب

^۱. Personality psychology

«روانشناسی تیپ‌های شخصیتی نه‌گانه اینیاگرام» با توضیح نقشه انیاگرام و چگونگی لایه‌های رشد فردی در هر تیپ شخصیتی در فصول مختلف به بحث و بررسی پیرامون نظریه‌های شخصیت پرداخته و تیپ‌های نه‌گانه مانند اصلاح طلب و کمالگرا، مهربان، موفق، هنردوست، فکور، وفاجو، خوشگذران، رهبر و صلح‌جو را تحلیل و تبیین نموده است. این کتاب ارزنده منبع جامعی برای آگاهی از تیپ‌های نه‌گانه شخصیت در مبحث مورد بررسی می‌باشد. از میان مقالات نوآورانه و علمی نیز میتوان به برخی از مهمترین آنها اشاره نمود:

علیزاده و دیگران (۱۴۰۳) در مقاله «بررسی شخصیت‌های داستان حوالی کافه شوکا بر اساس تیپ‌های سه و چهار نظریه انیاگرام» نتیجه گرفته‌اند که نویسنده در رمان مذکور میان فضای داستان و شاخصه‌ها و ویژگی‌های شخصیتی قهرمانان رابطه نزدیکی ایجاد کرده است و در مجموع بیشتر شخصیت‌های رمان حوالی کافه شوکا، بیمار، افسرده، منزوی و تنها هستند.

مظفری و شیخ‌الاسلامی (۱۴۰۲) در مقاله «تیپ‌شناسی شخصیت قهرمان داستان در مدیر مدرسه آل احمد بر اساس نظریه پیرسون و انیاگرام» نشان داده‌اند که بر اساس تیپ‌شناسی انیاگرام، سه تیپ اصلاح طلب، و آرمانی و کمالگرا و فکور و رئیس میتواند در میان شخصیت‌های داستان بوضوح مشاهده شود.

سام خانیانی (۱۴۰۲) در مقاله «بازخوانی شخصیت شیرین در منظومه شیرین و خسرو امیر خسرو دهلوی» نتیجه گرفته است که از میان تیپ‌های شخصیتی در نظریه انیاگرام، شخصیت شیرین در منظومه شیرین و خسرو امیرخسرو دهلوی با تیپ ششم از تیپ‌های نه‌گانه نظریه انیاگرام تطابق بیشتری دارد.

رضایی و دیگران (۱۳۹۶) در مقاله «تحلیل روانشناختی تیپ شخصیتی پادشاه در داستان پادشاه و کنیزک مثنوی بر مبنای الگوی انیاگرام» ویژگی‌های شخصیتی پادشاه در داستان پادشاه و کنیزک از دفتر اول مثنوی را تحلیل نموده و بر اساس تیپ هشتم نتیجه گرفته‌اند که این شخصیت از ویژگی ریاست، کنترلگری و حاکم بودن برخوردار است.

پارسا و مرادی (۱۳۹۲) در مقاله «تیپ‌شناسی شخصیت‌های داستانی صادق هدایت با تأکید بر طبقه‌بندی اینه‌گرام» تلاش کرده‌اند تا شخصیت‌های اصلی در مجموعه آثار داستانی صادق هدایت را بر مبنای نظریه انیاگرام تحلیل و واکاوی نمایند و تیپ‌های شخصیتی هر یک را مشخص نمایند. بر طبق نتایج حاصل از میان شخصیت‌های مورد بررسی سیزده شخصیت در تیپ عاشق و محزون جای گرفته‌اند.

بحث و بررسی

نظریه انیاگرام^۱

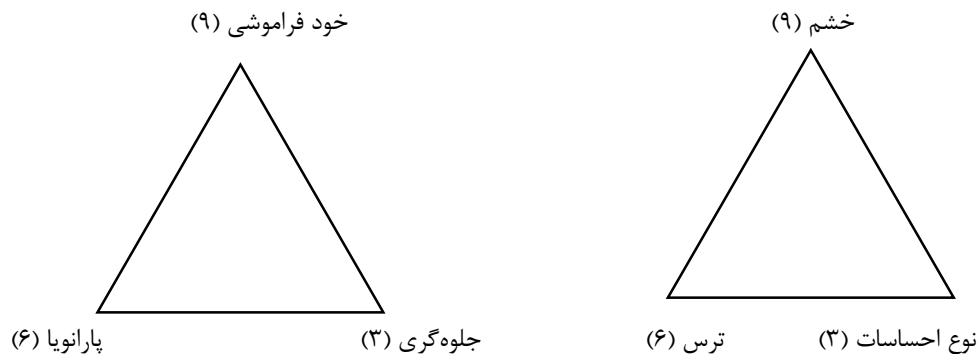
نظریه انیاگرام یک نظریه روانشناسی جدید است که نه الگوی متفاوت از تفکر، احساس و عملکرد افراد را مورد تحلیل قرار میدهد. در تبیین معنای لغوی این واژه آمده است: «Ennea یعنی عدد نه و Gram یعنی شکل که تجزیه و تحلیلی است از عقل عرفانی ادیان مختلف در هزاران سال گذشته که در اوایل قرن بیستم توسط ایوانویچ گوردیجف^۲ صورت گرفت و توسط همکاران او بعدها تکامل بیشتری یافت» (خمر زابلی و دیگران، ۱۳۹۹: ص ۱۱۱). بر اساس نظریه روانشناسی که «جورجیوف فیلسوف ارمنی - یونانی تبار ارائه داد، شخصیت انسان از یک هوشیاری یکپارچه برخوردار نیست و در حالتی میان خواب و بیدار قرار دارد. «روش جورجیوف برای بیدار کردن

1. Enneagram

2. Ivanovich Gurdjieff

آگاهی خرد، روشی به نام راه چهارم نام دارد که به نه دسته یا تیپ تقسیم میشود. این تیپها به سه مثلث در عقل، قلب و اراده آدمی تعلق دارند که هر کدام برای سه تیپ حائز اهمیتند. هیچ کدام از این تیپها نشانه برتری بر دیگری نیست» (دقیقیان، ۱۳۹۲: ص ۴۳).

شکل شماره (۱) هسته مرکزی عاطفه و مشکلات ذهنی

«در نوشته‌های گورجیف، بحث ویژگی^۱ نیز وجود دارد به این معنا که بنظر او هر کسی یک ویژگی اصلی دارد که تیپ شخصیتی او حول آن ویژگی سامان پیدا میکند» (همان: ص ۴). تیپ‌شناسی شخصیت انیاگرام بصورت ستاره‌ای که دارای نه رأس است در دایره‌ای قرار گرفته، نمایش در می‌آید. رفتار هر کدام از این نه تیپ شخصیتی در سه زمینه اجتماعی، جنسی و بقا بصورت سه تیپ فرعی نشان داده میشود (ر.ک سر رشته داری، ۱۳۹۵: ص ۳). بر اساس این نظریه هسته مشکلات عاطفی خشم و هسته مشکلات ذهنی، خود فراموشی است.

معرفی تیپ‌های نه‌گانه در انیاگرام

تیپ اول: شخصیتی تأثیرگذار، قوی و بسیار نکته بین و دقیق را نشان میدهد که احساسات ظاهری خود را براحتی نشان نمیدهد، معمولاً تصحیح کننده رفتار دیگران است. فردی کمالگرا، هدفمند، منطقی و خوددار است که اگر به سمت و سوی ناسالم میل کند تبدیل به فردی کوتاه فکر، انعطاف ناپذیر و متعصب میشود که سرانجام او را به سمت و سوی افسردگی سوق میدهد.

تیپ دوم: تیپ دوم در حالت سالم نشان دهنده فرد یاری‌رسان و کمک‌کننده است که بی‌توقع بدیگران کمک میکند و تسلی بخش سایرین است، مهربان، دلسوز و عاطفی است. «دارندگان این تیپ امدادرسان بدیگران هستند و از مهمترین ویژگیهای آنان مهربانی، صمیمیت، عشق به خانواده و اطرافیان است» (رسیو، ۱۳۹۱: ص ۵۶). «مهمترین خصوصیت تیپ شخصیتی دو، امدادگر، مهرطلب و کمک‌گر است» (ر.ک ریسو و هادسون، ۱۳۹۱: ص ۷۸).

تیپ سوم: تیپ سوم دارای روابط عمومی بسیار خوب، موفقیت‌طلب و شهرت‌طلب است. در شرایط ناسالم این تیپ حسود، کینه‌ای و ترسو میتواند باشد. «این تیپ با اعتماد به نفس و متکی به خود است و توانایی زیادی در متقاعد کردن دیگران دارد» (پالمر، ۱۳۹۸: ص ۴۵).

^۱. Feature

تیپ چهارم: تیپ چهارم بسیار هنرمند، هنردوست، با اخلاق و با احساس است که توانایی و قابلیت ویژه او در همدردی و ادراک اطرافیان رقم خورده است؛ ما خودخوری و عصبانیت، گوشه‌گیری و یأس نیز از شرایط و حالات ناسالم این تیپ است (رک. دانیلز و پرایس، ۱۳۹۳: ص ۶۷).

تیپ پنجم: تیپ پنجم اهل مطالعه، سکوت، تفکر و تحقیق است و دوست دارد دانش خویش را در خدمت بشریت بکار گیرد. شخصیتی گوشه‌گیر و انزوا طلب دارد که از حضور در جمع عمدتاً بیزار است. انزوا، پوچگرایی و روحیه ناپایدار از ویژگیهای ناسالم این تیپ است. «تیپ پنج را میتوان تیپ پژوهشگر بشمار آورد. این تیپ مایل به سکوت و خواهان تنهایی است تا به احساس خود کاملاً واقف شود و بدلیل کناره‌گیری از دیگران بخوبی مسائل را درک میکند. تنهایی شرکت نکردن در فعالیتهای اجتماعی و ذخیره علم و دانش از ضروریات زندگی، دوری از پوچی، تمایل به حفظ استقلال، گذران زندگی با حداقل امور، کنترل احساسات از ویژگیهای این تیپ است» (پالمر، ۱۳۹۸: صص ۳۲ - ۳۳).

تیپ ششم: افراد این تیپ قابل اعتماد، صمیمی و کنجکاو هستند و از ویژگیهای ناسالم آنان میتوان به دشمنی با رقبا و بدخواهان اشاره نمود (رک. صنعتگر، ۱۳۹۲: ص ۵۷). ویژگی اصلی این تیپ وفاداری، سخت‌کوشی است. افراد این تیپ بشدت عاشق، متعهد به وظایف و مسئولیتهای خود هستند. ویژگی مثبت این تیپ وفاداری و قابل اعتمادی است و در انجام وظایف خود بسیار مسئولیت‌پذیر هستند (رک. دانیلز، ۱۳۹۳: ص ۷۹). این تیپ بصورت مداوم در حال یاری رساندن به دیگران هستند و همین امر سبب میشود که گاه خود احساس بی‌پناهی و ناامنی کنند.

تیپ هفتم: افرادی بسیار سرزنده، خوشگذران و شاد هستند که از محیط یکنواخت و افسرده احساس بی‌زاری میکنند و بسیار اهل شور و اشتیاق و هیجانند. ویژگیهای ناسالم این تیپ رفتارهای کودکانه و توجه به خواسته‌های آنی و زودگذر و دمدمی مزاج بودن است (رک. پالمر، ۱۳۹۸: ص ۵۱).

تیپ هشتم: اهل مشاجره، رئیس، با شهامت، مبارز، رک، مستقل، قدرت طلب و سلطه جوست. حالت ناسالم این تیپ به شکل فرد دیکتاتور، قدرت طلب و توهم نسبت به شکست ناپذیر بودن خود را نشان میدهد. «خصوصیات همگانی او قدرتمند و قوی، قاطع، کاردان، مستقل، استوار، اهل عمل، واقع بین، اهل رقابت، صریح و رک، حيله‌گر و مَتر و خاکی یا زمینی بودن است» (ریسو و هادسون، ۱۳۹۱: ص ۱۴۵).

تیپ نهم: این تیپ خوش بیان، صلح جو، آسانگیر و دارای هم‌حس همدردی بدون توقع است مشاور خوبی نیز میباشد. ویژگیهای این تیپ در حالت ناسالم بیهدفی و بی‌انگیزگی، لجبازی و گرفتاری به حس پوچی و بی‌ثمری است.

در مجموع تیپ‌های ۱، ۸ و ۹ تیپهای کمالگرا، صلح طلب، رهبر و مدیر هستند. این تیپ در دسته بدن^۱ قرار میگیرند. تیپهای ۵، ۶ و ۷ که اهل تفکر، وفادار و خوشگذران هستند در راستای مغز^۲ و تیپهای ۲، ۳ و ۴ که رمانتیک، احساسی و مهرطلب هستند در راستای دل^۳ تقسیم بندی شده‌اند.

^۱. Body

^۲. Nead

^۳. Neart

جدول شماره (۲) تیپ‌های شخصیتی در نظریه انیاگرام (ر.ک رضایی و دیگران، ۱۳۹۶: ص ۱۷۳).

ردیف	تیپ	نام	معادل لاتین
۱	تیپ یک	کمال‌گرا و اصلاح‌طلب	Reformer
۲	تیپ دو	کمک‌کننده و مهرطلب	Helper
۳	تیپ سه	عملگرا و موفقیت‌طلب	Achiever
۴	تیپ چهار	فردگرا و هنر دوست	Individualist
۵	تیپ پنج	فکور	Investigato
۶	تیپ شش	محتاط	Loyalist
۷	تیپ هفت	خوشگذران	Enthusiast
۸	تیپ هشت	حاکم و رئیس	challenger
۹	تیپ نه	صلح‌طلب	peacemaker

تحلیل داده‌ها

تیپ هفتم؛ شخصیت خسرو

ویژگیهای مثبت

خوش قلبی: «خسرو پرویز پنج طبقه ثروتمندان، نیازمندان و فقیران، بیماران ناتوان، اسیران و در نهایت قاتلان را در روز یک بار کنار هم مینشانند تا با پند گرفتن از وضع طبقه فرودست خود، به شکرانه نعمت و موقعیت خود، از تعدی و جور بهره‌نیزند» (دهقان و دیگران، ۱۴۰۰: ۶۷). خسرو به نیازمندان کمک میکرد و هر چه از گنج و خوراک بود در اختیارشان قرار می‌داد:

ملک پرویز کز جمشید بگذشت	به گنج افشانی از خورشید بگذشت
بدش با گنج دادن خنده ناکی	چو خاکش گنج و او چون گنج خاکی
ز حلوها که بودی گرد خوانش	ندانستی چه خوردی میهمانش
ز گاو و گوسفند و مرغ و ماهی	ندانم چند چندان که خواهی

(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۲۴۰)

ویژگیهای منفی:

خوشگذران: تیپ هفتم شخصیتی خوشگذران، عاشق هیجان و پیرو هوسهای آنی و زودگذران است. خسرو شخصیتی است که تا سرحد امکان بدنبال کامجویی و خوشگذرانی است و تا جایی که مهمترین شاخصه و ویژگی اصلی رفتار او را میتوان در همین خصلت کامجویی او دانست. مجالس او با عیش و عشرت و طرب و توجه به شنیدن اوصاف زیبایی زنان به آنان دل میبازد؛ تا جایی که با شنیدن اوصاف شکر اصفهانی عاشق و شیدای او میشود و سودای عشق او یکسال تمام ذهن اندیشه خسرو را درگیر خود میسازد عاقبت او را مجبور میکند تا عازم اصفهان شود و شبی را در خانه شکر به سر برد. خسرو چنان در عیش و عشرت و کامجویی غرق است که حتی متوجه نمیشود شکر در آن شب جای خود را با یکی از کنیزشان عوض کرده است (ر.ک نظامی، ۱۳۶۲: ص ۴۴۹). خسرو در مقابل شیرین عنان از کف میدهد و بیتاب میشود:

دل خسرو در آن تابنده مهتاب چنان چون زر درآمیزد به سیماب
(همان: ص ۱۸۶)

خسرو در مسیر رفتن به سمت شیرین به سرزمین ارمن، باز هم در اندیشه عشق بازی است و فرصت معاشقه با زیبارویان در شهرهایی که بین راه بر آنها میگذرد از دست نمیدهد:

بتانی دید بزم‌افروز و دل‌بند به روشن روی خسرو آرزومند
خوش آمد با بتان پیوندش آنجا مقام افتاد روی چندی آنجا
(همان: ص ۱۹۶)

و درست به همین دلیل است که مهین بانو در پندهایی که به شیرین میدهد او را از این ویژگیهای خسرو آگاه میسازد و بر حذر میدارد (همان: ص ۲۲۲). و هرچه داستان بجلوتر میرود متوجه میشویم که نگرانیهای مهین بانو بیدلیل نبوده است. توصیف شیرین پس از مرگ مریم همسر خسرو از وی نیز گویای این موضوع است:

عروس شاه اگر در زیر خاک است عروسان دگر دارد چه باک است

فلک از آن کرد بر رفتن دلبرش که آگه بود ز شاه زود سیرش

از او به گرچه شهر و همدمی نیست شهنشه زود سیر آمد غمی نیست

نظر بر گلستانی دیگر آرد وز او به دل ستانی در برآرد

(همان: ص ۳۳۸)

ناسازگاری، رفتارهای کودکانه و اهمال کاری: ناسازگاری و شانه خالی کردن از بار مسئولیت از دیگر ویژگیهای خسرو است و از این رو غالباً اهمال کاری میکند و همین امر سبب نوعی رفتار میشود که فارغ از عقل و منطق است. در منظومه نظامی، در خصوص پادشاهی خسرو و نحوه حکومتداری او دیده نمیشود. بیشتر جلسات او با بزرگان و سران مملکت نیز برای گفتگو درباره خوشگذرانی او با زنان به یافتن راه‌حلی برای این مسائل است. در منظومه خسرو و شیرین هنگامیکه خسرو بر تخت پادشاهی مینشیند، بیکراری و بیتابی شاه جوان برای فرار از مسئولیت مملکت‌داری قابل مشاهده است:

من آن مرغم که افتادم به ناکام ز پشمن خانه در ابریشمین دام
چو من سوی گلستان رای دارم چه سود از بند زر بر پای دارم
غم یک تن مرا خود ناتوان کرد غم چندین کس اکنون چون توان خورد
مرا باید که صد غم‌خوار باشد چو من صد غم‌خورم دشوار باشد
ز خر برگیرم و بر خود نهم بار خران را خنده می‌آید از این کار
نخواهد دل که تاج و تخت گیرم نمی‌خواهم که با دل سخت گیرم
(همان: صص ۲۶۰ - ۲۶۱)

اهمال کاری خسرو و خوشگذرانی او تا به اندازه‌ای است که او از اینکه حکومت را از بهرام بازپس گرفته است ناراحت و پشیمان است او با خصلت آسوده‌طلبی نمیتواند در برابر مشکلات و غمها تاب بیاورد. میخواهد که دنبال شیرین برود و به کام دل برسد این آسوده‌طلبی و عشرت‌جویی چنان در وجود خسرو نهاده شده است که حتی زمانی که خسرو بدنبال مملکت داری میرود، انگیزه‌اش توجه به مشکلات مردم و حل مسائل مملکت نیست بلکه قصدش برآورده کردن خواسته‌های شخصی میباشد:

به دولت یافتن شاید همه کام
چو دانه هست مرغ آید فرا دام
(همان: ص ۲۶۱)

رفتار بدون فکر: هوسبازی از جمله رفتارهای بدون فکر است. «هوسبازی خسرو وقتی برای ما کاملاً مشهود می‌شود که در راه رفتن به ارمن و دیدن شیرین به مرز کوهستان می‌رسد. مرزبانان آنجا به پیشوازش می‌آیند و در آنجا، خسرو با اینکه عشق شیرین را در سر دارد ولی از زیبارویان آن ناحیه و خوشگذرانی با آنها دست نمی‌کشد (احسانی اصطهباناتی، ۱۳۹۸: ص ۱۶):

بتانی دید بزم‌افروز و دل‌بند
به روشن‌روی خسرو آرزومند
خوش آمد با بتان، پیوندش آنجا
مقام افتاد روزی چندش آنجا
(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۱۴۹)

رفتارهایی از روی هوس از خسرو زمانی نیز سر می‌زند که وقتی شیرین خواسته او را نمی‌پذیرد به روم می‌رود و با مریم ازدواج می‌کند.

تیپ ششم شخصیت مجنون

ویژگیهای مثبت:

عاشق: آنگونه که نظامی روایت میکند، عشق در وجود مجنون توأم با عزمی راسخ است. عشقی برخاسته از صدق و راستی؛ چنانکه در توصیف عشق او، مجنون را عاشقی پاک میداند به تقبیح عشق ناپاک و شهوت آلود می‌پردازد: عشقی که ز عصمتش جدایی است آن عشق نه شهوت و هوایی است عشق آینه بلند نور است شهوت ز حساب عشق دور است
(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۴۳۰)

نظامی در توصیف عشق راسخ قیس (مجنون) چنین می‌گوید که قیس بر خلاف پدر که معتقد است کعبه راهگشای نجات او از عشق است بیان میکند که اگر کعبه راهگشای دوری او از عشق است چرا نخواهد که وی را در عشق به لیلی راسختر کند:

مجنون چو حدیث عشق بشنید	اول بگریست پس بخندید
از جای چو مار حلقه برجست	در حلقه زلف کعبه زد دست
می‌گفت گرفته حلقه بر در	که امروز منم چو حلقه بر در
گویند از عشق کن جدایی	این نیست طریق آشنایی
یا رب تو مرا به روی لیلی	هر لحظه بده زیاده میلی
عشقی که چنین به جای خود باد	چندان که بود یکی به صد یاد
می‌داشت پدر به سوی او گوش	کین قصه شنید گشت خاموش

(همان: ص ۴۲۰)

با احساس: در روانشناسی احساس «اثری است از یک محرک داخلی یا خارجی که از گیرنده‌های حسی تا سیستم اعصاب مرکزی پیش می‌رود و ارزش شناختی خاصی ندارد و اساس آن کاملاً فیزیولوژیک است» (اپروانی و خدا پناهی، ۱۳۷۶: ص ۲۳). شولتز معتقد است: «احساس، الگویی از نگرشها آموخته شده است که بر جنبه مهمی از زندگی شخصی چون همسر، شغل، مذهب یا سرگرمی او تمرکز دارد. احساسها، رفتار را برمی‌انگیزند» (صنعتگر، ۱۳۹۲: ص ۱۴۳). مجنون شخصیتی است که قادر نیست احساسات و هیجانات خود را کنترل کند و با کمترین تکانه‌های احساسی، دچار انفعال می‌شود. مجنون چنان درگیر عواطف و احساسات خویش است که از تمامی مباحث گریزان است و تنها ذکر لیلی بر زبان اوست:

بیرون ز حساب نام لیلی با هیچ سخن نداشت میلی
هر کس که جز این سخن گشادی نشنودی و پاسخش ندادی
(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۴۳۲)

احساساتی بودن مجنون در جای جای داستان دیده می‌شود؛ این نوسانات روحی نه تنها در خصوص عشق لیلی بلکه در موقعیتهای دیگر نیز قابل مشاهده است از جمله در مرگ پدر:

مجنون و نوای آن کج آهنگ نالید و خمید راست چون چنگ
خود را ز دریغ بر زمین زد بسیار تپانچه بر جبین زد
چندان ز مژه سرشک خون ریخت کاندام زمین به خون درآمیخت
(همان: ص ۴۴۹)

و یا گریستن پس از آنکه پدر لیلی به او پاسخ رد می‌دهد:

چون مانده شد از عذاب و اندوه سجاده برون فکنده از انبوه
نشست و به های‌های بگریست کاوخ چه کنم دواى من چیست؟
(همان: ص ۴۴۹)

و یا زمانی که موفق به دیدار لیلی نمی‌شود بدون آنکه کنترلی بر احساسات خود داشته باشد، متأثر می‌شود و از شدت اندوه، می‌گرید:

مجنون چو ندید روی لیلی از هر مژه‌ای گشاد سیلی
میگشت به گرد کوی و بازار در دیده سرشک و در دل آزار
(همان: ص ۴۴۹)

اوج تأثر و نشان دادن احساسات در رفتار مجنون زمانی است که خبر مرگ لیلی را می‌شنود:

غلتید چنانکه مار غلتد یا کرم که زیر خار غلتد

سپس بر سر تربت لیلی می‌آید:

گریان گریان نشست پیش از شوریده به آب چشم خویشش
(همان: ص ۴۷۵)

حق طلب: مجنون در ابراز عشق خود به لیلی جسارت نشان می‌دهد و در برابر پدر خود می‌ایستد و از عشق به لیلی دست برنمی‌دارد زیرا بر حرف، افکار و عمل خود مطمئن است و بر آن تاکید دارد و از کسی ابایی ندارد. ماجرا به این شکل بود که پدر لیلی با ازدواج لیلی و مجنون مخالفت می‌کند. پدر مجنون پس از دیدن حال بد پسرش،

چندین بار او را نصیحت می‌کند که لیلی را فراموش کند ولی مجنون نمی‌پذیرد حتی مجنون را به خانه کعبه می‌برد و با دلسوزی دست مجنون را می‌گیرد و می‌گوید از خداوند بخواه تا تو را از بلای عشق رها کند. مجنون پاسخ می‌دهد که اگر عشق برود من هم می‌میرم. سرشت و ذات من پرورده عشق است بنابراین از خدا می‌خواهد که عشقش را به لیلی بیشتر کند:

یا رب به خدایی خدایت و آنکه به کمال پادشایت
کز عشق به غایتی رسانم کو ماند اگرچه من نمانم
(همان: ص ۳۹۸)

محتاط: مجنون محتاط در جامعه‌ای سنتی نمو یافته است که باید در رفتار و اعمالش احتیاط اختیار کند بنابراین ترجیح می‌دهد که لیلی را از دور ببیند تا از عواقب آن در امان باشد. به همین دلیل در کوه نجد که نزدیک قبیله لیلی بود آواره و سرگردان زندگی می‌کرد:

آن کوه که نجد بود نامش لیلی به قبیله هم مقامش
از آتش عشق و دود و اندوه ساکن نشدی مگر بر آن کوه
(همان: ص ۳۸۸)

ویژگیهای منفی

هیجان زده: هیجان زدگی صفت بارزی در رفتار مجنون است. مجنون ترس از دست دادن لیلی را دارد به همین دلیل همواره مضطرب است و عکس‌العمل‌هایی از روی هیجان از خود بروز می‌دهد به طوری که در گریه‌ها و حرف‌هایش مشاهده می‌کنیم که چه اندازه در عشق نافرجامش بی‌تابی نموده است و با شنیدن خبر مرگ لیلی از دنیا می‌رود تا در سرای ابدیت به معشوق برسد:

برداشت به سوی آسمان دست انگشت گشاد و دیده بر بست
کای خالق هر چه آفریده است سوگند به هر چه برگزیده است
کز محنت خویش وارهانم در حضرت یار خود رسانم
(همان: ص ۴۹۲)

شواهد رفتاری مجنون نشان می‌دهد که وی بسیار منفعل است که نمونه بارز آن اضطراب و پریشانی او با دیدن لیلی است:

هر صبح دمی شدی شتابان سرپای برهنه در بیابان
(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۴۲۹)

هنگامیکه مجنون پدر و نزدیکان خویش را برای خواستگاری کردن از لیلی می‌فرستد و جواب منفی می‌گیرند، مجنون مضطرب و پریشان نظامی این حالت را چنین توصیف می‌کند:

مجنون چو شنید پند خویشان از تلخی پند شد پریشان
زد دست و درید پیرهن را کین مرده چه می‌کند کفن را
دراعه درید و درع می‌دوخت زنجیر برید و بند میسوخت
میگشت ز دور چون غریبان دامن بدردید تا گریبان
دیوانه صفت شده بهر کوی لیلی لیلی زنان بهر سوی
(همان: ص ۴۳۰)

بی پروا و جسور: جسور بودن از دیگر شاخصه‌های رفتاری مجنون است. جسور در لغت یعنی «در امری اصرار ورزیدن و دلیری کردن» (دهخدا، ۱۳۷۳: ذیل واژه). جسور بودن جزء ویژگیهای خلقی است که نحوه واکنش فرد را نسبت به موقعیتهای مختلف مشخص می‌سازد. جسور بودن و نیز پافشاری کردن در امری، بطرق مختلف میتواند خود را نشان دهد. در داستان لیلی و مجنون پدر مجنون بارها از او می‌خواهد تا دست از عشق لیلی بردارد اما مجنون جسورانه در راه عشق می‌ایستد و در جواب می‌گوید:

در عشق چه جای بیم تیغ است تیغ از سر عاشقان دریغ است
عاشق ز نهیب جان نترسد جانان طلب از جهان نترسد
سر کو ز فدا دریغ باشد شایسته تشنه و تیغ باشد
(همان: ص ۴۲۸)

مجنون عشق را این مایه نیرومندی و قوت جسم و جان میداند:

با این همه جورها که رانی هم قوت جسم و هم قوت جانی
(همان: ص ۴۳۲)

مجنون در عشق لیلی چنان بی‌پرواست که زمانیکه «ابن سلام» را ملاقات میکند از او می‌خواهد که دست از مهر و وصال لیلی بردارد و در توصیف عشق خود به لیلی می‌گوید:

عشق از دل من توان ستردن گر ریگ زمین توان شمردن
(همان: ص ۴۴۲)

و نیز در جای دیگر می‌گوید:

عشق تو ز دل نهادنی نیست وین راز به کس گشادنی نیست
با شیر به تن فرو شد این راز با جان به در آید از تنم باز
(همان: ص ۴۳۷)

تیپ سوم: شخصیت بهرام گور

ویژگیهای مثبت

پرتلاش: بهرام گور جزو تیپ سه می‌باشد. تلاش زیاد وی پیشرفتش او را در این گروه قرار میدهد. «نکته قابل توجه در پردازش شخصیت اول داستان آن است که وی پا به پای گذران امور مادی و حتی تلاش برای به دست آوردن آنها همچنان به بازبینی شخصیت خود نیز می‌پردازد و این خواسته نظامی آفریننده اثر است که اصولاً در پی ساختن چنین شخصیتی است. شخصیتی که نه در پی سرکوب ابعاد اولیه روح و جسم انسانی است و نه غرق در فضایی مادی. بهرام بیشترین عیش و نوش و شادکامی را تجربه میکند. از شکار حیوانات گرفته تا عشق‌بازی با زیبارویان و شراب‌نوشی و در عین حال از ابتدای سرگذشت بهرام توجه او به آموزش و یادگیری علوم و معارف زمانه دیده میشود. او در سرزمین عرب علوم مختلف را فرا می‌گیرد و بعدها نیز هر ماجرای او را به تفکر وامیدارد. از ماجرای بهرام با کنیزش (فتنه) گرفته تا داستان گوری که او را به درون غار فرامیخواند. همه میتوانند هشدار را برای او باشند و او این رموز و نشانه‌ها درمی‌یابد و شخصیتش لحظه به لحظه رو به سوی کمال دارد. بهرام از ابتدا نشان میدهد که قابلیت اوج گرفتن و رفتن به سوی تعالی را دارد» (نوروزی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۲). بهرام گور موفقیت طلب است. او همواره سعی دارد تا با سیر مراحل با پر بار کردن کوله‌باری از تجربه، شخصیتی والا برای

خویش سازد و برای این منظور دست از تلاش برنمی‌دارد تا جایی که با سختی‌هایی که در مسیرش قرار می‌گیرد کنار می‌آید و گاه آنها را از سر راه برمی‌دارد تا اینکه به آرزوی معنویتش برسد. بهرام ر راه عدل و انصاف بسیار کوشاست. او رعیت را بسیار پاس میدارد و تدابیر بسیاری برای امنیت و رفاه مردم کشورش در نظر دارد:

رسم انصاف در جهان آورد	عدل را سر بر آسمان آورد
کرد با دادپروان یاری	با ستمکاران ستمکاری
کار عالم از نو گرفت نوا	بر نفسها گشاده گشت هوا
گاو نازاده گشت زاییده	آب در جویها فزاینده
میوه‌ها بر درخت بار گرفت	سکه‌ها بر درم قرار گرفت
او چو در کار مملکت پرداخت	هر کسی به قدر پایه نواخت
ستم گرگ برگرفت از میش	باز را کرد با کبوتر خویش
ز سر فتنه برد مستیها	کرد کوتاه دراز دستیها
مردی کرد در جهان‌داری	مردمی به ز مردم آزاری

(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۱۰۱)

بهرام یک بار ازدهایی را میکشد و به گنج میرسد و زمانی دیگر با نیروی بسیاری که دارد برای رسیدن به پادشاهی، تاج سلطنت را از میان دو شیر می‌رباید و صاحب تاج و شاه میشود:

شه به تادیشان چو رای افکند	سر هر دو به زیر پای افکند
پنجه‌شان پاره کرد و دندان خرد	سر و تاج از میان شیران برد
تاج بر سر نهاد و شد بر تخت	بختیاری چنین نماید بخت
بردن تاجش از میان دو شیر	روبهان را ز تخت کرد به زیر

(همان: ص ۵۴۷)

عشق‌ورزی و مهربانی: بهرام گور رابطه عاطفی و عاشقانه عمیقی با دختران پادشاهان هفت اقلیم دارد؛ نظامی در توجیه این روابط عاطفی و عاشقانه می‌گوید:

ملک بی تکیه را شناخته بود	تکیه بر ملک عشق ساخته بود
روزی از هفته کارسازی کرد	شش دیگر به عشق بازی کرد
نفس از عاشقی برون نزدی	عشق را در زدی و چون نزدی
سکه عشق شد خلاصه او	عاشقان مونسان خاصه او

(همان: ص ۱۰۳)

کاردانی: در تمامی ماجراها و داستانهای هفت پیکر، ردپایی از کاردانی بهرام را میتوان مشاهده کرد. بهرام در تمامی لحظات شخصیتی مستقل و متفکر دارد. بعنوان نمونه پس از آنکه پدرش یزدگرد سوم میمیرد و برای جانشینی او در ایران اختلاف ایجاد میشود و شاهی که در ایران و در غیاب او بر تخت سلطنت مینشیند، سعی در منصرف ساختن بهرام از بازپس گرفتن قدرت دارد اما بهرام در کمال عقل و درایت پیشنهاد میدهد که تاج شاهی در میان دو شیر گرسنه و غران قرار داده شود و هر کس که بتواند آن را از میان این دو شیر درنده برپاید پادشاه گردد؛ بهرام با کاردانی و شجاعت موفق میشود تاج را بدست آورد:

پنجه‌شان پاره کرد و دندان خرد سر و تاج از میان شیران برد
تاج بر سر نهاده شد بر تخت بختیاری چنین نماید بخت
(همان: ص ۹۸)

خود شکوفایی: نظامی در تبیین شخصیت بهرام گور معتقد است که بهرام فردی آگاه از واقعیت‌های اطراف و زندگی است و از این رو همین بینش و آگاهی او در موفقیت‌هایش نقش اساسی بر عهده دارد بعنوان نمونه هنگامیکه پس از مرگ پدر متوجه شد که در ایران شخص دیگری را به جای او بر تخت سلطنت نشانده‌اند میگوید:

باز گفتا چرا ددی سازم؟ اول آن به که بخردی سازم
در دل سختشان نخواهم دید نرمی آرم که نرمی است کلید
بی‌خرد وار اگر شدند ز دست به خردشان کنم خدیو پرست
(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۸۲)

از نشانه‌های دیگر خود شکوفایی در شخصیت بهرام آن است که به مردم جامعه و کشورش توجه دارد. زمانی‌که خشکسالی چهار ساله‌ای ایران را فرا میگیرد بهرام نهایت تلاش خود را برای زنده ماندن مردم انجام میدهد و تنها یک نفر از گرسنگی جان میدهد و غم و اندوه مرگ او نیز دل شاه را می‌آزارد و از خداوند طلب مغفرت میکند:

شاه چون شد چنین تضرع ساز هاتفی دادش از درون آواز
چون تو در چهار سال خرسندی مرده‌ای را ز فاقه نپسندی
چهارسالت نوشته شد منشور کز دیار تو مرگ باشد دور
فرخ آن شهر که او به نعمت و ناز مرگ را دانست از رعیت باز
(همان: ص ۱۰۵)

بهرام پادشاهی دانا و کاردان است و نیاز به کمک دیگران ندارد:

اوست از جمله خلق داناتر بر همه نیک و بد تواناتر
کاردان اوست در زمان وبس نیست محتاج کاردانی کس
(همان: ص ۱۳۲)

خود کنترلی: بهرام با دختران هفت کشور ازدواج میکند. «شاهان گذشته در ازدواج به این نکته نیز می‌اندیشیدند که از نظر سیاسی و امنیتی نیز این پیوندها میتواند نقش مثبتی داشته باشد که منافاتی نیز با وجود عشق و محبت بین شاه و شهبانوان ندارد؛ زیرا این دوران‌دیشیها در مقوله تدبیرهای سیاسی می‌گنجد و در بسیاری از داستانهای تاریخی چه منظوم و منثور، چه ایرانی و غیرایرانی رد پای این نوع نگرش دیده میشود. در مورد بهرام نیز شاید یکی از اهداف او استحکام بخشیدن به امنیت فردی و کشوری خویش از طریق خویشاوندی با سران هفت اقلیم بوده است» (نوروزی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۰). سرانجام هفت گنبد را به آتشگاه تبدیل میکند تا مکانی امن و سبب آرامش مملکتش باشد:

هفت موید بخواند موید زاد هفت گنبد به هفت موید داد
در زد آتش به هر یکی ناگاه معنی آن شد که کردش آتشگاه
(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۶۸۶)

ویژگیهای منفی

تکبر: بهرام وقتی میبیند کنیزکش به نام فتنه از طرز شکارش ستایش نمیکند و هنرش را حاصل تمرین و تکرار میخواند، از روی خشم و غرور دستور قتل آن کنیز را به یکی از برگان کشور میدهد، اما وی، فتنه را نمیکشد:

بود سرهنگی از نژاد بزرگ	تند چون شیر و سهمناک چو گرگ
خواند شاهش به نزد خویش فراز	گفت رو کار این کنیز بساز
فتنه بارگاه دولت ماست	فتنه کشتن ز روی عقل رواست

(همان: ص ۵۵۴)

تیپ یک، اسکندر: شخصیت اسکندر در شرفنامه نظامی بر این اصل استوار است که این داستان ریشه و مبنایی تاریخی دارد و آنچه در آثار گذشتگان بوده و باورپذیر است، در اشعار خویش انعکاس داده است» (توکلی اوجانی و دیگران، ۱۳۹۹: ص ۳۱۲).

چنان گفتم از هرچه دیدم شگفت	که دل راه باور شدش بر گرفت
حسابی که بود از خرد دور دست	سخن را نکردم بر او پای بست
ز هر نسخه برداشتم مایه‌ها	بر او بستم از نظم پیرایه‌ها
ز یادت ز تاریخهای نوی	یهودی و نصرانی و پهلوی
گزیدن ز هر نامه‌ای نغز او	ز هر پوست پرداختم مغز او

(نظامی، ۱۳۶۲: ص ۷۹۰)

ویژگیهای مثبت

بهترخواهی و بهترگزینی: اسکندر از آن جایی که سعی داشت دنیای اطراف خود را بهبود بخشد، هنرمندان و افراد نیک را گرد خود جمع نمود و جاهلان و گمراهان را از برگاه و حریم خود راند:

هنرمند را سر برآرم بلند	کشم پای دیوانه را زیر بند
-------------------------	---------------------------

(همان: ص ۸۲۱)

همه سوی نیکان نظر داشتی	بدان را بر خویش نگذاشتی
-------------------------	-------------------------

(همان: ص ۸۵۳)

سختکوشی: اسکندر شخصیتی سختکوش است. او عقاید و اهداف خود را پیش می‌گیرد و سخت تلاش دارد تا با مطالعه ترجمه کتب از زبانهای دیگر دانشش را بیشتر کند و با بالا بردن جایگاه دانشمندان و هنرمندان برای آبادانی کشور مثمر ثمر باشد:

ز رامش سوی دانش آورد رای	پژوهشگری کرد با رهنمای...
سخن را نشان جست بر رهبری	ز یونانی و پهلوی و دری
بفرمود تا فیلسوفان همه	کنند آنچه دانش بود ترجمه

(همان: ص ۹۸۷)

اشارت چنان شد ز تخت بلند	که دانااست نزدیک ما ارجمند
نجوید کسی بر کسی برتری	مگر از طریق هنرپروری

ز هر پایگاهی که والا بود هنرمند را پایه بالا بود
قرار آن چنان شد که نزدیک شاه به دانش بود مرد را پایگاه
(همان:ص ۹۸۸)

اسکندر از لحاظ روحی فردی قوی و مصمم است که ظرفیت تحمل کردن دشمنان، موانع و مشکلات را دارد و از مشکلات نمیهراسد. او آزار مردمان را در برابر پیشرفت به شمار می‌ورد و از آیین کار دوری مینماید. توصیف نظامی از اسکندر شخصیتی قوی و بیباک است:

ز خلق ار چه آزار بینم بسی نخواهم که آزارد از من کسی
(همان:ص ۸۲۱)

ندارم ز کس ترس در هیچ کار مگر زان کسی کو بود ترس کار
(همان)

چو شمشیر گیرد بود چون درخش چو می بر کف آرد شود گنج‌بخش
(همان:ص ۸۸۳)

عادل: اسکندر دادگری و عدالت‌گستری را از خود آغاز میکند زیرا می‌داند الگویی برای افراد جامعه خواهد بود. بنابراین میان فقیر و ثروتمند، پیر و طفل تفاوتی قائل نمیشود و همه را در یک سطح میبیند و برای همه یکسان احترام میگذارد. از ظلم و ستم دوری میکند و پناه ستم‌دیدگان میشود. گاهی از مردم مالیات نمیگیرد و گنجینه خود را بین آنها تقسیم میکند. این موارد نشان دهنده رعیت‌نوازی و طرفداری اسکندر از عدالت میباشد:

ز کشور خدایان و شهزادگان نظر بیش کردی به افتادگان
(همان:ص ۸۵۳)

یکی بر جوی جور نگذاشتی جهان را به میزان نگه داشتی
اگر پیره زن بود و گر طفل خرد گه دادخواهی بدو راه برد
(همان:ص ۹۸۹)

ستم‌دیده را دادبخشی کنم شب تیرگان را درخشی کنم
(همان:ص ۸۲۰)

ده و دوده را برگرفتم خراج نه ساو از ولایت ستانم نه باج
(همان:ص ۸۲۱)

اگر گنجی آرم ز دنیا به دست مهیا کنم قسمت هر که هست
(همان)

به جای یکی بد یکی بد کنم به پاداش نیکی یکی صد کنم
(همان)

نتیجه‌گیری و پایان بحث

بررسی تطبیقی نظیه انیاگرام با شخصیت‌های داستانی در خمسه نظامی نشان داد که الگوهای نه گانه شخصیت‌پردازی در این میان قهرمانان داستان بروشنی قابل ردگیری هستند. نظامی با شناخت عمیق از روان انسان

توانسته است تیپهای شخصیتی متفاوتی را با جزئیات دقیق و شاخصه‌های مثبت و منفی رفتاری آنان بازآفرینی کند؛ این مساله نه تنها گواهی مستدل بر نبوغ ادبی نظامی است، بلکه نشان از قابلیت تطبیق متون کلاسیک فارسی با نظریه‌های نوین روانشناسی دارد. از این منظر شخصیت‌های خمسه نظامی فقط قهرمانانی عاشق و اخلاقی نیستند، بلکه در ابعاد ژرف و پیچیده روحی، لایه‌های مختلفی از درون‌ترین ابعاد روان انسان را نشان می‌دهند. بر اساس نتایج بدست آمده مجنون شخصیتی وفادار و وفاجو دارد. سه شخصیت دیگر پادشاهان آثار نظامی هستند که عبارتند از: خسرو، بهرام و اسکندر، به ترتیب خوشگذران، موقعیت‌طلب و اصلاح‌گرا می‌باشند. ویژگی مثبت خسرو خوشقلبی و عطوفت اوست و ویژگیهای منفی او شامل خوشگذرانی، اهمال کاری، و بی فکر عمل کردن است. مجنون عاشقی با احساس و حق طلب است که بی پروایی و انفعال از شاخصه‌های منفی رفتار او بر طبق نظریه انیاگرام است. بهرام گور نیز شخصیتی پرتلاش، مهربان، کاردان و خودشکوفاست که گاه با تکبر و منیت دست و پنجه نرم میکند. در خمسه نظامی اسکندر شاهی عادل است که بهگزینی و سختکوشی در راه حفظ میهن و منافع رعیت از اصلیت‌های شخصیتی وی بحساب می‌آید.

مشارکت نویسندگان

این مقاله از رساله دوره دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی مصوب در دانشگاه ارومیه استخراج شده است. دکتر محمدامیر عبیدی‌نیا راهنمایی رساله را بر عهده داشته‌اند و طراح اصلی این مقاله و نویسنده مسئول بوده‌اند و دانشجو خانم سیمرا سهرابی، پژوهشگران این مقاله هستند. در نهایت تحلیل محتوای مقاله حاصل تلاش و مشارکت هر دو پژوهشگر میباشد.

تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم میدانند مراتب تشکر خود را از گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ارومیه اعلام نمایند.

تعارض منافع

نویسندگان این مقاله گواهی مینمایند که این اثر در هیچ نشریه داخلی و خارجی به چاپ نرسیده و حاصل فعالیتهای پژوهشی تمامی نویسندگان است و ایشان نسبت به انتشار آن آگاهی و رضایت دارند. این تحقیق طبق کلیه قوانین و مقررات اخلاقی اجرا شده و هیچ تخلف و تقلبی صورت نگرفته است. مسئولیت گزارش تعارض احتمالی منافع و حامیان مالی پژوهش بعهده نویسنده مسئول است و ایشان مسئولیت کلیه موارد ذکر شده را بر عهده میگیرند.

REFERENCES

- Ehsani Astahbanani. Mohammad Amin (2019). "Sociological Criticism of Key Characters of Khosrow and Shirin Nezami Ganjavi". Scientific-Specialized Quarterly Journal of Language and Literature Studies. Year 9. Issue 33. pp. 24-9.
- Afzali Harsini. Behnaz et al. (2014). "Analysis of Characters in Balqis Soleimani's Novels Based on the Enneagram Theory (Based on Balqis Soleimani's Novels of the 1980s)". Journal of Fiction Literature. Volume 13. Issue 3. pp. 31-64.

- Iravani. Mahmoud and Khodapanahi. Mohammad Karim (2017). Psychology of Emotion and Perception. Tehran: Samat, p. 23.
- Palmer. Helen (2019). Anagram: Personality in the Workplace and Life. Translated by Ehsan Alvandi. Tehran: Rasa, pp. 32-33-45-51.
- Tavakoli Ojani. Negar et al. (2010). "A review of the narrative of Alexander's personality in Persian poetry and prose texts from the third to the sixth century AH". Specialized monthly journal of Persian poetry and prose stylistics (Bahar Adab). Year 13. Issue 5. Consecutive 51. pp. 305-328.
- Khamr zabol. Arefe et al. (2010). "Investigating the three levels of mental health in the characters of the novel Saq al-Bamboo based on the Enneagram theory". Two quarterly scientific journals of contemporary Arabic literary criticism. Year 10. Issue 21 (consecutive). pp. 107-137.
- Daniels. David and Price. Virginia (2014). Personality (Enneagram). Translation: Nima Seyed Mohammadi. Third edition. Tehran: Arasbaran, pp. 67-79.
- Dasht-e-Arjaneh. Mahmoud Reza (2011). Psychological analysis of When Nietzsche Cried by Erwin William. Tehran: Contemporary Literature Research.
- Daghiqian. Parvin (2013). Psychology of the Nine Personality Types of the Enneagram. Third edition. Tehran: Ashianeh Ketab, pp. 43-50.
- Dehkhoda. Ali Akbar (1993). Dictionary. Second edition. Tehran: Tehran University Press.
- Dehghan. Ali et al. (1999). "Analysis of the Behavior of the Fictional Characters in the Poems of Khosrow and Shirin Nezami Based on the Theory of Moral Development of Kalbarak". Scientific Journal of Scientific Literature Research. Year 13, Issue 50. pp. 59-88.
- Rezaei. Bitā et al. (2017). "Psychological Analysis of the Personality Type of the King in the Story of the King and the Concubine of the Masnavi Based on the Enneagram Model". Literary Textual Studies. Year 21. Issue 71. pp. 169-192.
- Risso, Don Richard and Hudson, Ross (2012). The Enneagram: A Window Beyond Personality. Translated by: Vajihehullah Golnavaz and Masoud Hassan Chari. Tehran: Ketab Arjomand, pp. 145-78-56.
- Sarreshtedari, Mehdi (2016). The Enneagram: The Nine Types of Personality. With an Introduction by: Mohammad Haqi. Fourth Edition. Tehran: Mehrandish, p. 3
- Sanatgar, Nozar (2013). The Persian Enneagram. Tehran: Ravian, pp. 143-57.
- Alizadeh, Maryam and others (2014). "A Study of the Characters in the Story Around the Shoka Cafe Based on Types Three and Four of the Enneagram Theory". Scientific Journal of Stylistics and Analysis of Persian Poetry and Prose Texts (Former Bahar Adab). Year 17. Issue 12. Consecutive 106. pp. 76-61.

- Nizami. Elias bin Yusuf (1983). Generalities of Nizami Ganjavi's Five Books. With corrections and introduction by Moin-Far. Second edition. Tehran: Zarrin.
- Nowruz. Zeinab and others (1391). "A Study of Bahram's Personality in Haft Peykar with Attention to Maslow's Theory". Textual Studies of Persian Literature. Year 4. Issue 16. pp. 32-17.

فهرست منابع فارسی

- احسانی اصطهباناتی. محمدمبین (۱۳۹۸). «نقد جامعه‌شناسی شخصیت‌های کلیدی خسرو و شیرین نظامی گنجوی». فصلنامه علمی-تخصصی مطالعات زبان و ادبیات غنایی. سال نهم. شماره سی و سه. صص ۲۴-۹.
- افضلی هرسینی. بهناز و دیگران (۱۴۰۳). «تحلیل شخصیت‌های رمان‌های بلقیس سلیمانی بر پایه نظریه انیاگرام» با تکیه بر رمان‌های دهه ۸۰ بلقیس سلیمانی». پژوهشنامه ادبیات داستانی. دوره سیزدهم. شماره ۳. صص ۳۱-۶۴.
- ایروانی. محمود و خداپناهی. محمد کریم (۱۳۷۶). روانشناسی احساس و ادراک. تهران: سمت. ص ۲۳.
- پالمر. هلن (۱۳۹۸). آناگرام: شخصیت‌شناسی در محیط کار و زندگی. ترجمه: احسان الوندی. تهران: رسا. صص ۳۲ - ۳۳ - ۴۵ - ۵۱.
- توکلی اوجانی. نگار و دیگران (۱۳۹۹). «مروری بر روایت شخصیت اسکندر در متون نظم و نثر فارسی از قرن سوم تا ششم هجری». ماهنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب). سال سیزدهم. شماره پنجم. پیاپی ۵۱. صص ۳۰۵ - ۳۲۸.
- خمرزالبی. عارفه و دیگران (۱۳۹۹). «بررسی سطوح سه گانه سلامت روانی در شخصیت‌های رمان ساق البامبو بر اساس تئوری آناگرام». دو فصلنامه علمی نقد ادب معاصر عربی. سال دهم. شماره بیست و یکم (پیاپی). صص ۱۰۷ - ۱۳۷.
- دانیلز. دیوید و پرایس. ویرجینیا (۱۳۹۳). شخصیت‌شناسی (انیاگرام). ترجمه: نیما سیدمحمدی. چاپ سوم. تهران: ارسباران. صص ۶۷ - ۷۹.
- دشت ارژنه. محمود رضا (۱۳۹۰). تحلیل روانشناختی وقتی نیچه گریست اثر اروین ویلیام. تهران: پژوهش ادب معاصر.
- دقیقیان. پروین (۱۳۹۲). روانشناسی تیپ‌های شخصیتی نه‌گانه اینیاگرام. چاپ سوم. تهران: آشیانه کتاب. صص ۴۳ - ۵۰.
- دهخدا. علی اکبر (۱۳۷۳). لغتنامه. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دهقان. علی و دیگران (۱۴۰۰). «تحلیل رفتار شخصیت‌های داستانی منظومه خسرو و شیرین نظامی بر اساس نظریه رشد اخلاقی کلبک». نشریه علمی پژوهشنامه ادبیات علمی. سال سیزدهم. شماره پنجاهم. صص ۸۸-۵۹.
- رضایی. بیتا و دیگران (۱۳۹۶). «تحلیل روانشناختی تیپ شخصیتی پادشاه در داستان پادشاه و کنیزک مثنوی بر مبنای الگوی آناگرام». متن‌پژوهی ادبی. سال ۲۱. شماره ۷۱. صص ۱۶۹ - ۱۹۲.

ریسودان ریچارد و هادسون. راس (۱۳۹۱). انیاگرام دریچه‌ای به فراسوی شخصیت. ترجمه: وجیهه الله گلنواز و مسعود حسن چاری. تهران: کتاب ارجمند، صص ۱۴۵ - ۷۸ - ۵۶.

سررشته‌داری. مهدی (۱۳۹۵). اینگرام: تیپهای نه گانه شخصیتها. با مقدمه: محمد حقی. چاپ چهارم. تهران: مهراندیش، ص ۳

صنعتگر. نوزد (۱۳۹۲). انیاگرام فارسی. تهران: راویان، صص ۵۷-۱۴۳.

علیزاده. مریم و دیگران (۱۴۰۳). «بررسی شخصیت‌های داستان حوالی کافه شوکا بر اساس تیپهای سه و چهار نظریه انیاگرام». نشریه علمی سبک‌شناسی و تحلیل متون نظم و نثر فارسی (بهار ادب سابق). سال هفدهم. شماره دوازدهم. پی در پی ۱۰۶. صص ۷۶ - ۶۱.

نظامی. الیاس بن یوسف (۱۳۶۲). کلیات خمسه نظامی گنجوی. به تصحیح و مقدمه معین‌فر. چاپ دوم. تهران: زرین.

نوروزی. زینب و دیگران (۱۳۹۱). «بررسی شخصیت بهرام در هفت پیکر با توجه به نظریه مزلو». متن‌شناسی ادب فارسی. سال چهارم. شماره شانزدهم. صص ۳۲-۱۷.

معرفی نویسندگان

سمیرا سهرابی: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

(Email: sa.sohrabi@urmia.ac.ir)

(ORCID: 0009-0000-0084-0219)

محمدامیر عبیدی‌نیا: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

(Email: m.obaydinia@urmia.ac.ir : نویسنده مسئول)

(ORCID: 0000-0003-0026-8747)

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited.

Introducing the authors

Samira Sohrabi: PhD student in Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran.

(Email: sa.sohrabi@urmia.ac.ir)

(ORCID: 0009-0000-0084-0219)

Mohammad Amir Obidinia: Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran.

(Email: m.obaydinia@urmia.ac.ir : Responsible author)

(ORCID: 0000-0003-0026-8747)